

. Програми кандидатів у народні депутати України по одномандатному виборчому округу № 55 // Приазовський робочий. – 2002. – 19 лютого. – С. 3. 13. Шкляр Л.Є. Етніонаціональні чинники державотворення: політологічний аналіз: Автореф. дис. ... д-ра політичних наук. 23.00.02 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 1996. – С. 11. 14. Яковлев Д.В. Политический процесс в правовом государстве: роль СМИ // Правова держава: Зб. наук. пр. – Одеса: Астропринт, 2000. – № 2. – С. 116-123.

Л. Ляпіна

ПРАВА ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН: АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ІДЕЙНО-ТЕОРЕТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ

Етніонаціональне розмаїття – характерна ознака сучасних країн світу. За останніми оцінками, у ста вісімдесяти чотирьох незалежних державах налічується понад шістьсот мовних та п'ять тисяч етнічних груп [1].

Етнічні відмінності породжують і низку істотних проблем, що стають причиною розбіжностей і протистоянь. Зокрема, етніонаціональні меншини все гостріше ставлять питання про забезпечення їхніх прав на розвиток і функціонування рідної мови, на регіональні автономії, на участь у політиці, на освіту, претензії на землю тощо. Знаходження політично життєздатних відповідей на ці питання, що є нині нагальною проблемою для демократичних країн, сприяло б забезпеченню консенсусу, міжетнічного миру і справедливості.

У сучасній етнополітологічній і правовій думці існують різноманітні обґрунтування прав етніонаціональних спільнот, серед яких, на наш погляд, науково-теоретичний інтерес викликають ліберальний підхід, комунітаризм та “концепція усвідомленого плюралізму”.

Об'єктом даного дослідження є права етніонаціональних спільнот, а предметом – еволюція поглядів на права цих спільнот у межах ідейно-теоретичних концепцій лібералізму, комунітаризму та “усвідомленого плюралізму”.

Зі всієї гами складної і багатогранної проблеми автор статті визначив за мету висвітлення й аналіз сучасних концептуальних засад захисту прав етніонаціональних спільнот.

Досягнення поставленої мети здійснювалось на основі комплексного підходу з використанням і застосуванням таких принципів, як

історизм, об'єктивізм, плюралізм, а також системного, порівняльного та інших методів пізнання.

Серед наукових досліджень існує значна кількість робіт як вітчизняних, зокрема О. Антонока, М. Драгоманова, Б. Євтуха, О. Карпунова, І. Кураса, О. Майбороди, В. Нікітюка, Ю. Римаренка, так і зарубіжних авторів – Р. Дворкіна, В. Кимлічка, Е. Мунера, Ж. Марітена, Д. Отто, М. Розенфельда, Ж. Тускоза та інших, в яких окреслені основні підходи та наведений аналіз сучасних концептуальних засад прав етнонаціональних спільнот.

Ліберальна традиція містить різноманітні погляди на права етнонаціональних спільнот. Так, зокрема, у XIX – на початку XX ст. теоретики лібералізму (Вільгельм фон Гумбольдт, Джузеппе Мацціні та ін.) стверджували, що в багатонаціональних імперіях Європи до національних меншин ставилися несправедливо. Така несправедливість полягала не лише у тому, що члени меншин не мали індивідуальних громадянських і політичних свобод, оскільки їх не мали також члени домінуючої нації у кожній з імперій. Несправедливість була зумовлена запереченням прав цих націй на самоврядування, у той час як ці права вважали необхідним доповненням до індивідуальних прав, тому що “справа свободи знаходить свою базу і забезпечує своє коріння в автономії національної групи”. Надання національної автономії давало змогу реалізувати ідеал “території свободи” або, іншими словами, “вільного суспільства для вільних людей” [2].

Отже, виходячи із цих міркувань, ліберали стверджували, що розвиток індивідуальності та особистості тісно пов'язаний із належністю до власної національної групи, частково з огляду на роль мови й культури у можливості вибору, і наданням національної автономії.

Прихильність лібералізму швидше до національних, ніж до індивідуальних прав спостерігається у період між двома світовими війнами. Зокрема, Леонард Гобгауз зазначав, що “більшість із ліберальних державних діячів” його часу визнала необхідність надання прав меншинам для забезпечення “культурної рівноправності”. Він вважав, що існує багато шляхів задоволення законних вимог національних меншин, однак “безперечно, що це не досягається наданням рівних прав голосу. Національна меншина не просто хоче одержати такі самі права, як інші групи. Вона хоче мати право на власний спосіб життя” [3].

Одним із виявів даного ліберального підходу стала система захисту меншин, що була створена під егідою Ліги Націй для різних європейських національних меншин і забезпечувала як універсальні індивідуальні права, так і певні орієнтовані на групу права, що стосуються освіти, місцевого самоврядування й мови.

Після Другої світової війни стало зрозуміло, що права меншин потребують іншого підходу. Багато хто з лібералів сподівався, що наголос на “права людини” дасть змогу вирішити й проблеми, пов’язані з правами меншин. Замість того, щоб захищати найбільш уразливі групи прямо, через надання їхнім членам спеціальних прав, передбачалося, що права етнічних меншин будуть захищатися опосередковано, через гарантування основних громадянських і політичних прав усім людям, незалежно від їхньої належності до певної групи. Найголовніші права людини – свобода слова, віросповідання й створення об’єднань, – хоча й надаються індивідуально, однак окремі особи користуються ними, як правило, разом з іншими, тому ці права створюють захист для усєї групи. Ліберали вважали, що у разі, якщо забезпечується надійний захист прав окремої особи, то відпадає потреба у подальшому захисті членів окремих етнічних або національних меншин. “Основною тенденцією післявоєнних рухів на захист прав людини було віднесення проблеми національних меншин до ширшої проблеми забезпечення найголовніших індивідуальних прав людини для всіх людей, незалежно від їхньої належності до етнічної групи. Основна ідея полягала у тому, що члени національних меншин не потребують, не мають повноважень або не можуть отримати прав спеціального характеру. Замість принципу прав меншин на перший план було висунуто доктрину прав людини, при цьому малося на увазі, що меншини, члени яких користуються однаковими правами як окремі особи, не можуть офіційно вимагати сприяння збереженню їхнього етнічного партикуляризму” [4].

Керуючись цією філософією, Організація Об’єднаних Націй усунула всі згадки про права етнічних і національних меншин у своїй Загальній декларації прав людини [5].

Однак наприкінці XX століття лібералізм знову повертається до концепції поєднання захисту групових та індивідуальних прав етнонаціональних меншин. Зокрема, канадський дослідник В. Кимлічка доводить, що етнонаціональна меншина як така повинна бути захищена від зовнішнього втручання або насильства з боку “великого суспільства”, але не повинна мати права накладати внутрішні обмеження на своїх членів для того, щоб зберегти чистоту своєї культури чи групову солідарність. Тобто ліберальна концепція групових прав надає можливість захисту етнонаціональних меншин у контексті міжгрупових відносин. Такі права, на думку В. Кимлічка, служать щитом проти мимовільного втягування етнонаціональних меншин в асиміляційний процес та є зброєю проти держав, зокрема таких як Франція, які прагнуть звільнити політичну арену від усіх акторів, окрім індивідів або нації як об’єданого цілого [6].

Хоча В. Кимлічка і надає можливість захисту етнопонаціональних меншин у контексті міжгрупових відносин, де група не зводиться лише до простої сукупності індивідів, він не може уникнути повністю долі лібералізму, адже в конфлікті між груповим виживанням етнопонаціональної меншини та автономією індивіда остання, на його думку, повинна превалювати.

На відміну від лібералізму, комунітаризм ставить групові інтереси вище за індивідуальні. У конфліктах між груповим виживанням і індивідуальною автономією він вирішує все на користь групи.

Аналізуючи вищевказані підходи, ізраїльський професор М. Розенфельд зауважує, що конституційний режим, який базується на індивідуальних правах, видається неадекватним і неспроможним захистити автономію, самовизначення та виживання етнопонаціональних меншин. І навпаки, конституційний режим, який покладається переважно на групові (колективні) права, уявляється непридатним для захисту меншин всередині меншини або дисидентствуючих індивідів всередині самої групи, яку він захищає. Отже, на думку вченого, жоден конституційний режим не спроможеться гарантувати одночасно виживання етнопонаціональної меншини та найфундаментальніші права індивідуального дисидента всередині тієї меншини [7].

Тому, на противагу ліберальній концепції захисту прав етнопонаціональних меншин і комунітаристському підходу, М. Розенфельд висуває концепцію “усвідомленого плюралізму”. До речі, варто відмітити, що, по-перше, подібна концепція вперше була висунута і ґрунтовно розроблена видатними українськими вченими В. Даневським, М. Драгомановим та Т. Зіньківським наприкінці ХІХ століття [8]. По-друге, в середині 40-х років ХХ століття схожу концепцію запропонували французькі вчені Е. Мун’єр та Ж. Мартен, назвавши її концепцією “особистісно-комунітаристських перспектив” [9]. Потретьє, як зазначає доктор політичних наук О. Картунов, майже одночасно з М. Розенфельдом ідею необхідності розробки концепції “усвідомленого плюралізму” висунула й професор права Мельбурнського університету Д. Отто. Вона назвала її “концепцією здорового плюралізму” і висловила впевненість у тому, що ця концепція стане однією з теоретичних засад правознавства, національного законодавства та міжнародного права щодо статусу етнопонаціональних меншин. О. Картунов припускає, що М. Розенфельд або скористався працями Д. Отто, або паралельно з нею почав розробляти свою концепцію [10].

За твердженням М. Розенфельда, концепція усвідомленого плюралізму є “альтернативною” і “найкращим засобом” розв’язання кон-

флікту між індивідом та групою, між індивідуальними правами людини та груповими (колективними) правами етнонаціональних меншин. Щоб довести правильність цього твердження, він вдається до порівняльного аналізу зазначеної концепції з іншими концепціями і, зокрема, з лібералізмом. “Ліберальне ставлення до конституційних прав меншин, – стверджує ізраїльський професор, – є неприязним, ворожим груповим правам і намагається засудити індивідуальні права, які ґрунтуються на індивідуальній приналежності. Іншими словами, воно намагається віддавати перевагу індивідуальним правам, які підтримують ідентичність, перед індивідуальними правами, які захищають або плекають різницю” [11].

На відміну від лібералізму, усвідомлений плюралізм “здатний встановлювати принципний баланс між інтересами індивіда, групи та суспільства, взятого як ціле”, “вважає індивідуальні та групові інтереси сутнісно і нормативно рівнозначними і рівноцінними”.

Взагалі, усвідомленому плюралізмові, на думку М. Розенфельда, “не притаманне надання переваги індивідові або групі”, а тому він “здатен вирішувати одні внутрігрупові конфлікти на користь групи, а інші – на користь індивіда”. Більше того, критерієм, яким користується усвідомлений плюралізм при розв’язанні таких конфліктів (як і всіх інших конфліктів, пов’язаних з конституційними правами етнонаціональних меншин), є “застосування найрізноманітніших концепцій добра”, що вигідно відрізняє дану концепцію від інших “ізмів”, на яких ґрунтуються права людини і етнонаціональних меншин [12].

Усвідомлений плюралізм, знову ж таки, на відміну від лібералізму, домагається міжперспективної оцінки відповідних вимог як індивіда, так і національної меншини з метою встановлення, якщо це можливо, порядку пріоритетності, що може сприяти розв’язанню конфлікту. Адже, на думку М. Розенфельда, не всі вимоги посідають однакові позиції всередині самої концепції добра, з якої вони походять. Деякі можуть бути головними чи центральними, в той час, як інші можуть бути другорядними чи периферійними. Виходячи з наведеного, вчений звертає увагу на те, що конституційний режим, побудований на засадах усвідомленого плюралізму, “здається більш бажаним, тому що він є гнучкішим і витонченішим”, ніж його ліберальні та комунітаристські опоненти. Дійсно, не забуваючи про існування багатьох недосконалостей, “конституційне ставлення до прав етнонаціональних меншин у відповідності з приписами усвідомленого плюралізму пропонує найкращі існуючі засоби розв’язання конфліктів між індивідом, групою та суспільством як цілим” І в цьому відношенні, слушно підкреслює М. Розенфельд, “усвідомлений плюралізм може зробити

внесок у ліквідацію розриву між універсалізмом і релятивізмом у контексті прав людини” [13].

Хоча усвідомлений плюралізм і забезпечує “найкращу альтернативу” серед усіх інших недосконалих методів і заходів розв’язання конфліктів між індивідуальними та груповими (колективними) правами, але він має і певні недоліки, на які, до речі, вказує і сам автор даної теорії. Зокрема, М. Розенфельд зазначає, що оцінка усвідомленим плюралізмом концепцій добра, “хоча і є принциповою, але змушена залишатися нечіткою”. Також дослідник звертає увагу на те, що результати, до яких приводить усвідомлений плюралізм, за певних умов можуть бути найкращими з усіх можливих, але навряд чи вони будуть остаточними, а “в деяких випадках він може виявитися неспроможним забезпечити реальну рівновагу між індивідуальними та груповими інтересами”. Але ці міркування не заважають М. Розенфельду дійти висновку, що все ж таки “практичні наслідки застосування усвідомленого плюралізму є менш суворими, ніж можна було б уявити”.

Такої думки дотримується й О. Картунов. У статті “Нова чи оновлена концепція прав етнопонаціональних меншин?”, де він ретельно проаналізував теорію М. Розенфельда, український вчений зазначає, що “усвідомлений плюралізм не лише гостро засуджує всі систематичні порушення прав людини та етнопонаціональних меншин, які мали місце впродовж останнього півстоліття, зокрема такі як геноцид, депортації, етнічні чистки тощо, а й пропонує досить коректні й конструктивні шляхи та методи їх запобігання за допомогою використання нового типу конституційної юриспруденції” [14].

Підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок, що кожна з наведених ідейно-теоретичних концепцій захисту прав етнопонаціональних меншин вже пройшла випробовування часом і була застосована в етнополітичній практиці як окремих країн, так і світової спільноти в цілому.

В Україні, на наш погляд, у відповідне законодавство, яке певною мірою базується на поєднанні індивідуальних прав людини і групових прав етнопонаціональних меншин, вже втілено чимало положень концепції усвідомленого плюралізму, зокрема в Конституції України, Законі “Про національні меншини в Україні” та інших документах. В той же час глобальна тенденція визнання і конституційного забезпечення прав меншин вимагає від Української держави прискорення прийняття низки відповідних законодавчих актів, серед яких найважливішою є Концепція етнопонаціональної політики України, оновлення Закону про права етнопонаціональних меншин тощо.

1. Кимлічка Вілл. Лібералізм і права меншин. – Харків: Центр освітніх ініціатив, 2001. – С. 15. 2. Див.: Humboldt, Wilhelm von. On Language: The Diversity of Human Language – Structure and its Influence on the Mental Development of Mankind. – Cambridge. – 1988. – P. 41-43; Mazzini, Joseph. The duties of Man and other essays, 1907. – P. 51-52. 3. Hobhouse. L.T. Social Development: Its Nature and Conditions. – Care Town: Lovedale Press, 1966. – P. 297-299. 4. Claude Inis. National Minorities: An International Problem. – Cambridge: Harvard University Press, 1955. – P. 211. 5. Див.: Загальна декларація прав людини / Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи. – К.: Юрінформ, 1992. – С. 18-24. 6. Див.: Кимлічка Вілл. Вказ. праця. 7. Цит. за: Картунов Олексій. Нова чи оновлена концепція прав етнонаціональних меншин? // Політичний менеджмент. – 2004. – № 2. – С. 80. 8. Даневский В. Системы политического равновесия и легитимизма и начало национальности в их взаимной связи. – СПб., 1982; Драгоманов М. “Вільна спілка” – “Вольный Союз” / Драгоманівський збірник “Вільна спілка” та сучасний конституціоналізм. – Львів, 1996; Зінківський Т. Молода Україна, її становище і шлях // Політологія: Хрестоматія / За заг. ред. О.І. Семківа. – Львів, 1996. 9. Див.: Leary V. Postliberal Standards in Western Human Rights Theory // An-Naim A. (ed.) Human Rights in Cross-Cultural Perspectives / A Quest for Consensus. – Philadelphia, 1992. 10. Картунов Олексій. Вказ. праця. – С. 81. 11. Див.: Rosenfeld M. Toward a Reconstruction of Constitutional Equality // Sajo A. Western Rights? Post-Communist Application. – N.Y., 1996. 12. Rosenfeld M. Can Human Rights Bridge the Gap Between Universalism and Cultural Relativism? // Columbia Human Rights Law review. – 1999. – № 2. – Vol. 53. 13. Там само. 14. Картунов Олексій. Вказ. праця. – С. 85.

В. Ковалевський

“ВЛАДНЕ ПОЛЕ” ЯК ОПЕРАЦІЙНИЙ КОНЦЕПТ І УМОВА РЕАЛІЗАЦІЇ ІНТЕРАКЦІЙ

Пошук шляхів розвитку політичної системи, упорядкування і вдосконалення процесів взаємодії всередині неї з метою підвищення ефективності політики завжди перебувають у фокусі пильної уваги самої політичної системи, що дає змогу забезпечувати її стабільність. Це стосується як достатньо розвинених систем, де процеси взаємодії